

ÂMİN ALAYI VE RESİMLERDE ELE ALINIŞI

MEHMET ÜSTÜNİPEK

Doç., İstanbul Kültür Üniversitesi

Sanat Tasarım Fakültesi

Sanat Yönetimi Bölümü

m.ustunipek@iku.edu.tr

ŞEYDA ÜSTÜNİPEK

Yrd. Doç. Dr., Arel Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZET

Sübyan mektepleri, Osmanlı eğitim sisteminde öncelikle çocuklara Kuran- ı Kerim öğretmek ve din eğitimi vermek üzere kurulmuştur. Bununla birlikte, Kuran'ı okuyabilmeleri için elifba öğrenmeleri öncelikli önem taşımış ve zamanla çeşitli dersler eklenerek düzenlemeler yapılmış, eğitimin içeriği çeşitlendirilmiştir. Çocuğun okula başlaması için özellikle varlıklı aileler tarafından düzenlenen ve Bed-i Besmele töreni ya da Âmin Alayı önemli bir gelenektir. Bu törenin ritüelleri, eğitim tarihi ve toplumsal yönleriyle çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Yazılı kaynakların yanı sıra yabancı ve Türk ressamlar tarafından üretilmiş resimler de birer belge niteliği taşımakta ve Türk resminde günlük yaşam konusu dahilinde özel bir alan teşkil etmektedirler. Onsekizinci yüzyılda Van Mour'un bu konuyu ele alan resimleri, bazı on dokuzuncu yüzyıl gravürleri ve Türk ressamları Rıfat Çeteci ile Malik Aksel'in çalışmaları bu geleneği farklı yönleriyle yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sübyan mektebi, Âmin alayı, Van Mour, Rıfat Çeteci, günlük yaşam resmi.

AMEN PARADE AND USED IN PAINTINGS

ABSTRACT

Primary schools (sübyan mektebi) in Ottoman educational system were primarily established to teach Kuran- Kerim and had religious context. Besides children had to study alphabet (elifba) to read and write Kuran and in time some lessons were added to course programmes. Therefore, the context was enriched. Amen parade for children (Âmin alayı) were mostly organised in response to beginning of primary school for the children of wealthy families. It was an important tradition in Ottoman social history. The rituals of this procession have been analysed by scholars in the context of education and social history. Besides the literature, there are also some paintings made by foreign and Turkish artists which are satisfactory documents for this subject. The subject matter of these paintings may be considered as genre paintings focusing on a special event. In the eighteenth century the paintings of Van Mour, some nineteenth century gravures and the paintings of Rıfat Çeteci and Malik Aksel reflect this tradition from different points of view.

Keywords: Sübyan Mektebi (Primary school), Âmin alayı (Amen parade for children), Van Mour, Rıfat Çeteci, genre painting.

Giriş

Bu çalışmanın amacı bir Osmanlı geleneği olarak çocuğun okula başlatılması töreninin resimlerde ele alınışını incelemektir. Bu geleneği yansıtan konu, 18.yüzyıldan itibaren farklı ressamlar tarafından ele alınmıştır. Araştırma konusuyla ilgili olarak eğitim tarihini, Âmin Alayı geleneğini ve sübyan mekteplerini içeren araştırmalar, *Falaka* gibi bazı edebi eserler, Jean Baptiste Van Mour üzerine hazırlanan katalog ve kitaplar, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonu ve *Gravürlerle Türkiye* katalogu başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır.

Osmanlı'da Sübyan Mektepleri, Âmin Alayı ve Resimlerde Ele Alınışı

Sübyan Mektepleri

Osmanlı'da ilk eğitim hemen her mahalle bünyesinde bulunan sübyan mekteplerinde (Mahalle Mektebi) alınmakta, *sabi* denilen beş altı yaşına gelmiş kız ve erkek çocuklar bu okullara devam etmektedirler. Sübyan mektebi taş malzemedен inşa edildiği için *taş mektep* olarak da isimlendirilmiş ve İstanbul'da bu isimli okullar Cumhuriyet döneminde de kullanılmıştır (Ergin 1936: 68). Osmanlı döneminde pek çok külliye yapısının bünyesinde barındırdığı sübyan mektepleri, padişahların yanı sıra devletin ileri gelenleri ya da varlıklı kimseler tarafından bağımsız olarak da yaptırılmışlardır. Fatih Sultan Mehmet ile birlikte özellikle fakir ailelerin çocukları ve yetimlerin bu okullara alınması şart koşulmuş, ayrıca padişahlar tarafından yaptırılan mekteplerde öğrencilerin giysi ihtiyaçları ve aşevleri bünyesinde günlük yeme içme ihtiyaçları da karşılanmıştır (Ergin 1936: 69).

Sübyan mekteplerinde dini eğitim verilmektedir. Bu eğitimin süreci, Kur'an-ı Kerim öğrenmek üzere alfabe (elifba) öğretilmesi ile başlamakta, daha sonra Kur'an okutulması ve yazdırılması şeklinde gelişmektedir. Başlangıçta Kur'an öğretmenin hedeflendiği bu okullarda zaman zaman eğitim yetersiz görülmüş ve çeşitli dersler eklenerek düzenlemeler yapılmıştır. 18. yüzyılda, I.Abdülhamit döneminde yaptırılan Hamidiye Mektebi'nin vakfiyesinde, bu okullarda olasılıkla Bab-ı Ali'ye memur yetiştirmek üzere eğitim programına Arapça ve Farsça'nın eklenmiş olduğu bilgisinin yer alması bu anlamda dikkat çekicidir (Ergin 1936: 73). Ayrıca zaman içinde okullar bünyesinde musiki dersine de yer verilerek eğitimin içeriği çeşitlendirilmiştir.

Mimari bünye olarak sübyan mekteplerinin plan şeması, öğrencilerin yer aldığı geniş bir asıl oda ve buna bitişik *muallim (öğretmen)* ve *kalfa (öğretmen yardımcısı)* odasından oluşmaktadır. Yapılar kubbelidir, kimi zaman iki kattan oluşmaktadırlar. İç mekân düzenlemesi incelendiğinde yalın bir dekorasyona sahip olduğu görülür. Hocanın oturduğu mihrap benzeri bir girintiden oluşan kısım bulunmaktadır ve öğrencilerin oturması için minderleri ve önlerinde rahleleri başlıca kullanım objelerdir. Okullarda muallim ve kalfanın yanısıra *bevab* adı verilen okulu açıp, kapamakla, mahalleden çocukları toplayıp okula getirmekle ve

çocukların temizlik, su, asayiş gibi işleriyle ilgilenmekle sorumlu yardımcı bir kişi daha bulunmaktadır (Kara-Birinci 2005: 11).

Bed-i Besmele Töreni ya da Âmin Alayı

Osmanlı'da çocuğun Sübyan mektebine başlaması için ailelerinin isteğiyle bir tören düzenlenmiştir. Bu tören daha çok varlıklı ailelerin çocukları için uygulanan bir gelenektir ve pek çok aile için sünnet düğünü kadar önem taşımaktadır. Öte yandan çocukların okula başlatılması ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Haluk Şehsuvaroğlu, ilkokullar ve okula başlama törenlerini içeren yazısında bu farklılığı şöyle aktarmaktadır:

"... Çocuk fakir bir aileye mensub babası, anası yahud velisi tarafından civardaki mahalle mektebine götürülür; hocanın eli öptürülür ve okuyup yazmak öğretilmesi rica edilirdi. Orta halli ailelerde çocuk giydirilir, kuşatılır erkek ise fesine, kıza saçlarına elmas, inci gibi süsler, boynuna şal ve klaptanlı bir cüz kesesi takılır, akraba ve tanıdıklarla beraber mektebe gidilir ve çocuk derse başlatılırdı. Hoca duasını eder, yeni talebenin velisi mektepteki çocuklara ikişer, üçer kuruş, hoca ile mübassıra, kalfaya ucuna birkaç meci diye bağlanmış birer mendil verilirdi. Zengin çocukların törene başlaması ise bir merasime tabi idi..." (Şehsuvaroğlu 1979: 91)

Daha çok zengin ailelerin çocuklarına uygulanan ve pek çok edebi eserde de konu edilen bu tören *Bed-i Besmele Cemiyeti* ya da halk deyişiyle *Âmin Alayı* olarak bilinmektedir. Tören sırasında okunan ilâhiler ve çocukların yüksek sesle "âmin" diye bağrımlarından dolayı halk arasında Âmin Alayı olarak nitelendirilen bu törenin aşamaları oldukça ayrıntılıdır. Çocuğu okula başlayacak aile maddi gücüne göre okul öğrencileri ve çalışanlarına bir ağırlama düzenlemektedir. İlk olarak aile tarafından mektebin hocasına haber iletilmekte ve hoca alay gününü (daha çok Pazartesi ve Perşembe günleri) öğrencilere bildirip o gün için en güzel bayramlık giysileri ile okula gelmelerini sağlamaktadır (Şehsuvaroğlu 1979: 91). Bu âdetin uygulandığındaki birinci aşama, okul heyetinin okula başlayacak çocuğu evinden alarak mahalle arasında gezdirmesidir. Okulu temsil eden topluluk, en önde ilâhiciler ve arkada ilâhi arasında âmin diye bağırarak ikili sıra olmuş öğrencilerden ve okul görevlilerinden oluşmaktadır. İlahiciler o zamanın okul şarkılarını okuyan kişilerdir (Ergin 1936: 78). Öte yandan okula başlayacak çocuğa bazen mücevherle işlenmiş yeni elbisesi giydirilmekte, boynuna kıymetli bir şal ve sırmalı bir cüz kesesi takılarak evinde alayın gelmesi beklenmektedir. Alay görününce çocuk ve yakınları dışarı çıkarak kapının dışında kendisi için hazırlanmış ve süslenmiş faytona ya da midilliye bindirilmekte ve yakınlarından birkaç temsilci de ona eşlik etmektedir. Çocuğun okulda üzerinde oturacağı işlemeli kıymetli bir kumaştan yaptırılmış minder ile okulun açılır kapanır rahlesi, boynuna askı asılmış bir adam tarafından adamın başı üzerinde taşınmaktadır (Ergin 1936: 73; Şehsuvaroğlu, 1979: 91). Çocuk evinden alındıktan sonra ilahicilerin içinde alayın idaresini sağlayan ve en çok musiki bilen ilâhicibaşı en başa geçmekte ve gür bir sesle ilahiyi söylerken bazen birinci sıranın en sağında yer alıp bazen de yüzünü öğrencilere

dönerek arka arka yürümektedir. İlahinin iki mısrası okunduktan sonra öğrenciler durmakta ve âmin diye bağırırmaktadırlar (Ergin 1936: 78-79). Âmin alayı bu şekilde önceden belirlenmiş mahalleleri dolaşip yeniden çocuğun evinin kapısının önüne geri dönerek ve ilahiler okunup, gülbenk denilen dua yapılarak alay sona ermekte ve alaya katılan bütün kişiler çocuğun evine girmektedirler (Ergin 1936: 80).

Törenin ikinci bölümü evde geçmektedir. Bu bölümde, okulun hocası çocuğun ilk dersini vermektedir. Çocuk boynundaki cüz kesesinden elifbasını (alfabe) çıkararak hoca ile arasındaki rahlenin üzerine koyup ilk sayfasını açıp beklemekte, hoca besmele çekip çocuğa alfabenin ilk harfi olan elifi öğrettikten sonra ilk ders tamamlanmaktadır. Ardından çocuk evdekilerin elini öpmekte ve dua okunarak tören sona ermektedir. Çocuğun okulda kullanacağı elifbası da süslemeli ve bazı zengin ailelerin çocuklarının tezhipli olabilmektedir. Yine çocuğun kullanacağı harfleri işaret etmeye yarayan hilaller de pirinç, gümüş ya da altın gibi değerli madenlerden yapılmışlardır (Ergin 1936: 81). En son olarak alaya yemek veya lokma dağıtılıp, hediyelerinin verilmesine geçilerek konukların ağırlanması tamamlanmaktadır. Törene katılan çocuklardan âmincilere ve onlardan daha fazla miktarda ilahicilere para verilmekte, hoca ve kalfaya hem para hem de cübbelik ya da mintanlık kumaş hediye edilmesi bu adetler arasında yer almaktadır (Ergin 1936: 81-82).

Çocuk, evinden alındıktan sonra ilk dersinin okulda başlaması şeklinde bir başka uygulama daha söz konusudur. Âmin Alayı, Osmanlı'da okul bilincinin oluşmasını sağlayan önemli bir gelenektir. Yine alay sırasında ilâhilerin düzgün okunması için okulda musiki dersinin konmasını sağlanmıştır. Bu ilahiler, II. Abdülhamit devrinde yasaklanmış ve bunların yerine genellikle "Padişahım çok yaşa" diye biten bazı neşideler okunmuştur (Ergin 1936: 79). Bu tören ve okulun eğitimi Ahmet Rasim'in *Falaka* adlı eserinde bu olaya defalarca tanık olmuş bir çocuğun hisleri ile ve esprili bir dille detaylı olarak aktarılmıştır. Sokaklardan, mahalle aralarından bağırarak geçen bu topluluk Osmanlı'da eğitim heyecanını uyandırmaktadır ve Ahmet Rasim'e göre tören aynı zamanda yaşlı, orta yaşlı ve genç kızların sokağa çıkma nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Ahmet Rasim 2007: 41). Türkiye'ye geldiklerinde buradaki örf ve adetleri, görgü ve yaşama biçimlerini gözlemleyen ve yazan Batılıların eserlerinde ise bu geleneğe çok yer vermedikleri görülmektedir.¹

Resimlerde Âmin Alayı

Çocukların okula başladıkları ilk güne ait bu tören zaman zaman ressamların fırçasına konu olmuştur. Bu resimler çok figürlü kalabalık kompozisyonlardır, o

¹ Sadece 18. yüzyılda Lady Mary Wortley Montagu'nun Edirne'den 17 Mayıs 1717 tarihli Rahip Conti'ye yazılmış mektubunun bir kısmında padişahın da izlediği ordunun ve farklı meslek gruplarının geçişi ile ilgili bir töreni aktarmıştır: "...Eyer takımları gayet parlak bir deveye binmiş hoca efendi askerin önünde gidiyordu. Yastık üzerine konmuş, kılıfı çok kıymetli bir Kur'anı yüksek sesle okuyordu. Bir çocuk kümesi de beyazlar giyinmiş, hoca efendinin etrafında ayetler okuyorlardı..." Bu törende aktarılan olasılıkla meslek olarak hocanın ve onun eğittiği öğrencilerinin geçişidir.

güne has en güzel giysi ve mücevherler içinde çocuk, ailesi ve onun bu güzel gününü paylaşan yakınları ev halkını oluşturan kısımdır. Onu evinden almaya gelen hocası, ilâhiciler, âmin diyen ve yine özenle giyinmiş okulun öğrencileri ile onları izleyen mahalle sakinleri ise kompozisyonu oluşturan diğer unsurlardır. Resimlerde, bu geleneğin parçası olan önemli ayrıntılar da vardır; giysiler ve okul araç gereçleri olan rahle, cüz kesesi, minder, elifba (Fig. 1) gibi eşyalar dönemin zevk ve beğenisini yansıtan unsurlar olarak günümüze gelmişlerdir.

Konuyla ilgili erken tarihli bir resim 18.yüzyılda Fransız elçisi Marquis de Ferriol ile birlikte İstanbul'a gelen Jean Baptiste Van Mour (1671-1737)'a aittir. Kaynaklarda *Okulun İlk Günü* (Fig. 2) olarak isimlendirilen eserde², sebil ya da çeşme gibi görünen bir su yapısının önünde ve resmin sağında yoğun bir kadın kalabalığı konumlanmıştır. Üzerlerindeki sokak kıyafetleriyle Müslüman oldukları anlaşılan kadınlardan bazıları çocukları ile törene eşlik etmekte, bir tanesi kucağında bir erkek çocuğu taşımakta bir diğeri küçük kızının elinden tutmuş halde töreni izlemektedir. Bu grubun hemen önünde ve resmin merkezinde bir kadın, yanında kız çocuğu ile diğerlerine göre daha önde durmaktadır ve olasılıkla bir anne ve kızını betimlemektedir. Bu iki figürün, kalabalığın parçası olmaları ama aynı zamanda resmin merkezinde ve her iki kalabalığın arasında bağımsız yer almaları ve küçük kızın boynunda ve annesine doğru olan kısımda bulunan cüz kesesi, okula kabul töreninin küçük kız için yapıldığı düşüncesini güçlendirmektedir. Ortada yer alan figürün okulun görevlilerinden biri ve *bevab* denilen kişi olması muhtemeldir. Bu kişi çocuğun okul gereçleri olan bir rahle ve onun üzerine atılmış bir işlemeli kumaş taşımaktadır. Arkada pencere dizisinin hemen önünde erkek çocuklar yer alır ve bu topluluk da törenin ilâhiciler grubunu betimlemektedir. Bu çocuklardan giyimiyle diğerlerinden farklı olan erkek çocuk elinde bir kitap taşımaktadır. Bu kitap mektepte okutulan elifba kitabını anımsatmaktadır. Kıyafeti ve taşıdığı nesne dolayısıyla farkı hissedilen bu çocuk alayı yöneten ilahici başı olabilir.

Van Mour'un Osmanlı'da günlük yaşamı aktaran resimlerinde kadın ve çocuklarla ilgili topluluk betimlemelerinin bazı küçük değişikliklerle tekrar ettiği görülür. *Boğaziçi'nde Bir Gelin Alayı* (Fig. 3) adlı çalışmasında da resmin en sağında yoğun bir kadın topluluğu bu kez tahtirevanın içindeki geline eşlik etmektedirler. Resmin en solunda nahıl taşıyan adamın hemen önünde bir çocuk kümesi yer almaktadır. Bu resimde de solda bize bakan ve giyimiyle diğerlerinden farklı olan bir erkek çocuğu elinde bir kitap taşımaktadır. Buradaki çocuklar da olasılıkla ilahicileri betimlemektedirler. Resmin kadınlar ve çocuklar kısmı bir önceki resim ile benzerlik göstermektedir. Bu, ressamın Osmanlı'nın günlük yaşamını aktarırken

² Bu resimle ilgili olarak farklı görüşler vardır. Auguste Boppe; "*Bir erkek çocuğunun okula başlamak üzere Haremden ilk çıkışı*" olarak nitelendirmiştir (Boppe 1998: 35). Aynı resimle ilgili olarak Evelin S. Nicolas, No.XIII (A. 2005) Kat No. 38'de belirtilen resimle ilgili olarak bir kadının kızını işleme öğrenmesi için okula götürdüğü ilk gün olarak nitelendirmiştir (Nicolas 2003: 114, 222). Yine Osman Öndeş ve Erol Makzume, resmi "*Bir Türk Çocuğunun Okula Başlayışı*" olarak tanımlamıştır (Öndeş-Makzume 2000: 58)

yinelediği bir sahne olabileceği gibi bu tür alaylarda da ilahici çocukların görev aldığı yansıtan bir gözlem olarak değerlendirilebilir.

Sanatçısı bilinmeyen 1854 tarihli *Okuldan Dönen Türk Kızı* (Fig. 4) resmi ise boynunda cüz kesesi ile betimlenmiş bir portredir. Resmin bir yanında mezar taşları ile hemen ardında bir cami ve diğer yanında belli belirsiz bir sivil mimari vurgusu burasının Müslüman bir mahalle olduğunu vurgulayan unsurlardır.

Hüseyin Rıfat (Çeteci)³ imzalı ve 1934 tarihli bir başka resimde (Fig. 5) merkezde sarığı ile olasılıkla okulun hocası konumlanmıştır. Solda atın üzerinde bir çocuk yer alır, dar sokaklarda okula başlayan çocuğun at üzerinde gezdirilmesi Âmin Alayı'nın bir bölümüdür. Çocuğun omzundaki çapraz askı cüz kesesidir. Kafilenin en başında çocuğun okul eşyası olan rahle ve büyük kare bir minder taşıyan bir figür daha vardır. Atın önündeki kişi olasılıkla çocuğun ailesinden bir temsilcidir, çocuğu destekleyen ve kontrol eden atın sağ ve solunda iki figür daha yer almıştır. Atlı çocuğun hemen gerisinde sarıklı ve esasına dayalı ve yaşça daha büyük olduğu anlaşılan figür olasılıkla mektebin en yaşlısı olan 'hoca Efendi'dir. Resmin sağında perspektife uzanan yol üzerinde ve sokağın hemen başında kırmızı fesleri ve ellerinde kâğıtlarla görülen çocuklar ilahiciler gurubudur ve ortada onları yöneten arkası dönük figüre ve atlı çocuğa doğru ilerlemektedirler. Yolun uzağında sıra olmuş kalabalık tören alayına katılanlar okulun diğer öğrencileridir. Kız ve erkeklerden oluşan öğrencilere başında sarıkları ile olasılıkla kalfa ve hafız gibi diğer görevliler eşlik ederek yürümektedirler. Penceresinden çocuğu ile bakan kadın -belki de çocuk o evden çıkmıştı-, resmin en solunda yer alan diğer kadınlar ve yine resmin sağ yanında önünde su kovaları ile yer alan mahalle esnafı İstanbul sokaklarında bir şenlik havasında yaşanan bu geleneği izlerken gösterilmişlerdir. Resmin merkezinde yer alan cumbalı ve biraz eskimiş Türk evi, taş döşeli dar sokak, kılık kıyafetler ile bir döneme ışık tutan ve bir geleneği yaşatarak günümüze getiren bu resim, gördüğünü belgeleme arayışındaki Van Mour'un eserinden farklılıklar taşımaktadır ve Hüseyin Rıfat'ın bir parçası olduğu kültürü yansıtan sıcak bir atmosfer içinde işlenmiştir. Resimde kullanılan ışık, bu etkiyi destekleyen önemli bir unsurdur.

Malik Aksel'in 1954 tarihli suluboya resmi (Fig. 6) ise küçük çocuk, kadınlar ve hoca tiplmesiyle, arkada yer alan ortaoyunu dekorunda, konunun bu kez bir oyunun parçası olarak işlendiğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Okula başlama bir çocuğun yaşamındaki en önemli olaylar arasında yer almaktadır. Çocuk, evde aldığı aile içi eğitimin ardından ilk olarak bir toplumsal düzenin içine girmektedir. Osmanlı toplumunda çocuğun sübyan mektebine başlamak üzere ev içi yaşamdan ve eğitimden çıkması amin alayı adı verilen bir

³ Hüseyin Rıfat Çeteci (1861-1939); Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk öğrencileri arasında yer almış, çoklukla peyzajları ile bilinen ressamımızdır.

törenle gerçekleşmektedir. Bu tören, 18. yüzyıldan itibaren az sayıda batılı ve Türk ressam tarafından farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bunlar arasında Lale Devri'nin önemli bir yabancı tanığı olarak Osmanlı sarayındaki elçi kabul törenlerinden Patrona Halil ayaklanmasına ve günlük yaşamın kişileri, kıyafetleri ve geleneklerine kadar pek çok resim üretmiş olan Van Mour'un ayrıcalıklı bir yeri vardır. Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nin ilk mezunlarından ressam Rıfat Çeteci ile birlikte Cumhuriyet'in ilk kuşak ressamlarından Malik Aksel bu konuyu ele alan Türk ressamları olarak dikkat çekmektedirler.

Söz konusu resimler birer tanıklığı yansıttığı yani gözleme dayalı olduğu için aynı zamanda belge niteliğı taşımaktadırlar. Her biri günlük yaşam sahnesi kapsamında değerlendirilmelidirler. Bu kapsam içinde çocuk ve eğitim yaşamı ile ilgili özel bir konu alanına dahil edilebilirler.

KAYNAKLAR

- AND, Metin, 1969, "XVI. Yüzyılda Eğitim ve Öğretim", *Hayat Tarih Mecmuası*, 10.
- BOPPE, Auguste, 1998, *XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları*, (Çev. Nevin Y. Celbiş), Pera Turizm Ticaret A.Ş.Yayımları, İstanbul.
- BULL, Duncan, 2003, "Ressam ve Sanatı", *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean Baptiste Van Mour*, (Ed. M. Şeyhun ve A. Pekin), Koçbank Yayınları, İstanbul, 25-39
- ERGİN, Osman, 1939, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul.
- ERGİN, Osman, 1977, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, Cilt I-II, İstanbul.
- KARA, İsmail, BİRİNCİ, Ali, 2005, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/ Sıbyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KATIPOĞLU, Halenur (Ed.), 1996, *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim Heykel Müzesi Koleksiyonu*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- KOÇU, Reşat Ekrem, 1966, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, C.I, 2.
- MONTAGU, Lady Mary Wortley, 1977, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (Çev.Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser 12, Kervan Kitapçılık.
- NICOLAS, Evelin S., 2003, "Lale Devri İstanbul'unda Bir Büyükelçi", *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean Baptiste Van Mour*, (Ed. M. Şeyhun, A. Pekin), Koçbank Yayınları, İstanbul, 9-23.
- NICOLAS, Evelin S., 2003, "Eski Arşivler Yeni Görüşler" *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean Baptiste Van Mour*, (Ed. M. Şeyhun, A. Pekin), Koçbank Yayınları, İstanbul, 103-135.
- OLGUN, Tahir, "Mektebe Başlama Merasimi", *Mahfel Mecmuası*, 42, 113.
- ÖNDEŞ, Osman, MAKZUME, Erol, 2000, *Lale Devri Ressamı Jean Baptiste Van Mour*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- RASİM, Ahmet, 2007, *Falaka*, (Ed. Hasan Selim Hacıoğlu), İskele Yayıncılık, Türk Klasikleri Dizisi 9, İstanbul.
- RENDA, Günsel, 2003, "Van Mour ve İstanbul'da Yaşam", *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean Baptiste Van Mour*, (Ed. M. Şeyhun, A. Pekin), Koçbank Yayınları, İstanbul, 41-71
- SEVİM, Mustafa (Ed.), 2002, *Gravürlerle Türkiye Giysiler, Portreler 1*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1901, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., 1979, "Eski ilk mektepler ve Mektebe başlama Merasimleri", *Asırlar Boyunca İstanbul* (Cumhuriyet Gazetesi eki), Atatürk Kitaplığı, 91.

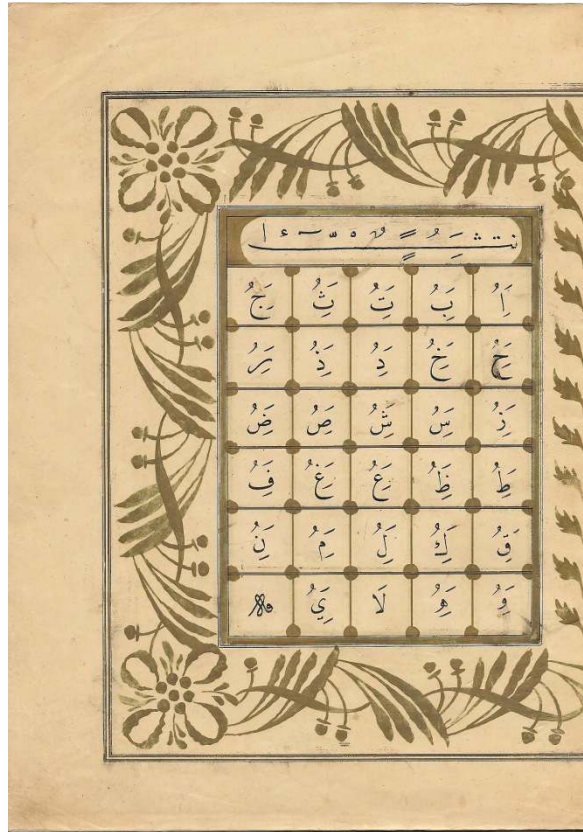


Fig. 1



Fig. 2



Fig. 3

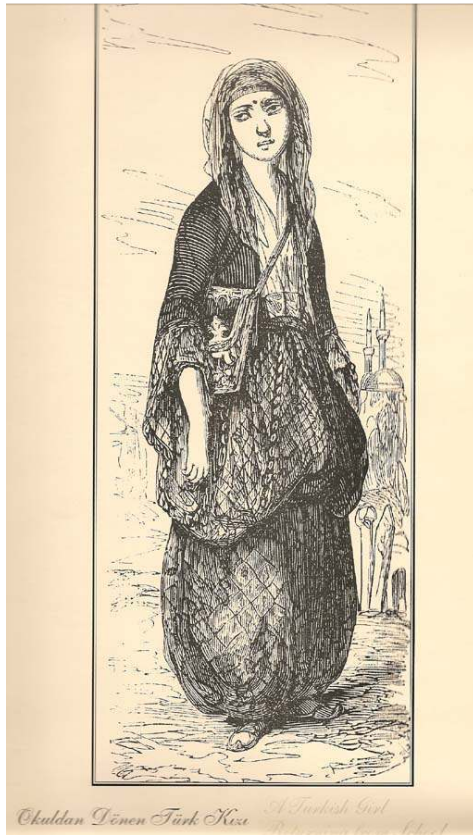


Fig. 4

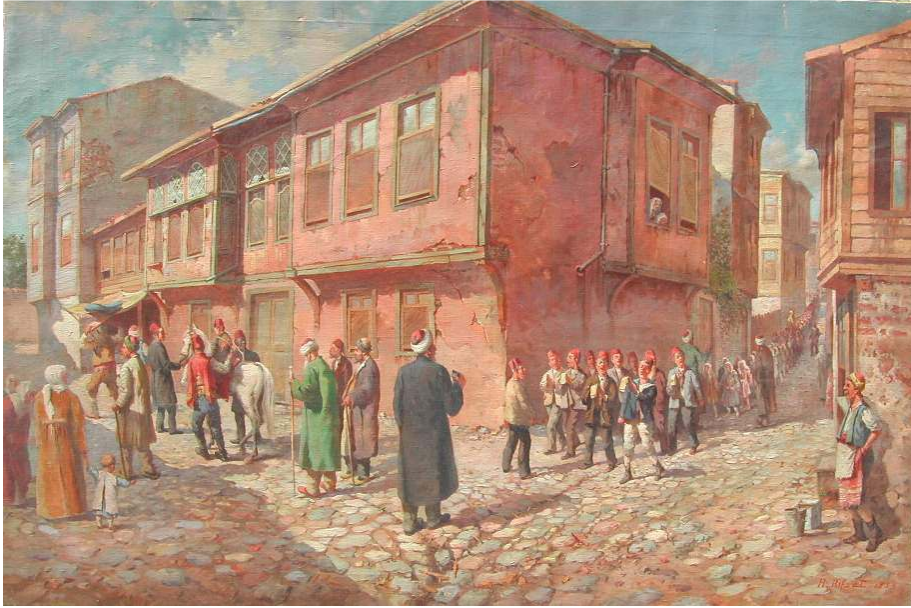


Fig. 5



Fig. 6